

PERIFÉRIA A SENKIFÖLDJÉN

SZILI JÓZSEF

Bevezető Gábor:

Irodalomtörténet a senkiföldjén

Kalligram, Pozsony, 2008. 160 oldal,

1800 Ft / 241 Sk / 8 EUR

„Az ellentmondások ugyan mindig érdekesekek, de ennél sokkal fontosabb, hogy valaki milyen ellentmondásba milyen színvonalon bonyolódik bele. [...] Ha hibát akarunk találni, akkor értelmetlen, kifejtetlen ellentmondásokat kell keresni” – írta Bevezető Gábor egy korábbi könyvében.¹ Mostani munkájában azt vizsgálja, milyen tudományosságot képvisel az az irodalomtörténet-koncepció, amelyet Kulcsár Szabó Ernő alkalmazott *A magyar irodalom története 1945–1991*² című, 10 éves értekezésében. Könyvének címe Kulcsár Szabónak egy 1995-ben megjelent interjúnyilatkozatára utal: „Az írásaim mindenestre eléggé sajtószerű senkiföldjére jutottak ezzel a felfogással. Mert a népiek szemében valamiféle nemzetietlen spekuláció eseteinek minősülnek, a másik oldalon viszont az anyanyelvi közösség helyzetével kapcsolatba hozott irodalomalkotás számít idegen gondolatnak.”³

Az „ez a felfogás” a XX. századi magyar irodalomtörténet tudományos felfogása, a „senkiföldje” pedig az a köztes terület, amely az általa nem tudományosnak tekintett felfogások között húzódik. Harctéri helyzet. A hangnem panaszkodó, de az ellenkezője is lehet: kell ahhoz némi rátartás, ott ütni tábor, ahol minden oldalról tűz alá kerülhet. És ezt a veszélyt éppen a tudományos felfogás igényessége, illetve a tudományosság kizárólagos igénye miatt kell vállalni és elszívni. Ami a tudományosságot illeti, Bevezető Gábor a szaván fogja. Tételről tételre megvizsgálja állításait, és olyan kérdéseket tesz fel, amelyeket a logika és az elméletiség érdekében a szerzőnek is meg kellett fontolnia, amikor feltevéseit egy konzekvens rendszert alkotó tényállásokként fogalmazta meg.

De miért kell egy másfél évtizeddel ezelőtt megjelent könyvet venni elő, amikor a 2009-es *Ki kicsoda?* szerint Kulcsár Szabó Ernő nevéhez napjainkig legalább 180 nagyobb tanulmány és 55 tanulmánykötet megjelenése fűződik?⁴ És miért egy irodalomtörténeti művet, amikor írásai nyomatékosan érzékeltek elméleti igényt, amit többnyire vitapartneri is tudomásul vesznek? Bevezető Gábor szerint azért, mert Kulcsár Szabó nem teoretikus, hanem irodalomtörténész: „kritikus pályaszakasza lezárultától a közelmúltig minden munkája vagy kifejezetten irodalomtörténeti

jellegű volt, vagy elméleti szempontból is elfogadható irodalomtörténeti koncepció létrehozását szolgálta.” (7. old.)

Ebben a sorban pedig máig is a tárgyalt munka ez egyetlen teljes, összefoglaló, szintézisigényű alkotása. Kis terjedelme, helyenkénti vázlatossága ellenére megpróbált elméletileg indokolt világirodalmi mércéjű képet nyújtani a XX. század második fele magyar irodalmának mozgástörvényeiről, mozgásirányairól és releváns előzményeiről. Ezzel a munkával lett 1994-ben az MTA doktora, s így lett egy évvel később az MTA levelező tagja. Tanulmányjaival egy „elméleti szempontból is elfogadható irodalomtörténeti koncepció” igényével fellépő irodalomtörténész-iskola ontodatát, szó-, szólás-, szólam- és hivatkozáskincsét alapozta meg: egész kolóniát a senkiföldjén. Az iskolának már saját nyelvezete és tudománytörténete van, ami akkor tűnik fel igazán, amikor eltolódik az eredeti irányvétel horizontja. Bevezető szerint „az elmúlt évtized során a szerző a hermeneutikától a dekonstrukció, Hans-Georg Gadamer-től Paul de Man irányába mozdult el” (98. old.). Az ilyen elmozdulások rendszerint a *demier crit* követik, s a csoportosságot éppen a haladás effajta tudata teszi vonzóvá, sőt sodró erejűvé.

1 ■ Bevezető Gábor: *Véres aranykor, hosszú zsákutca*. Balassi, Bp., 2003. 164. old.

2 ■ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Argumentum, Bp., 1993. Bevezető Gábor könyvében az idézetek forrása a könyv második, 1994-es kiadása.

3 ■ A jóindulat beszélője. Kulcsár Szabó Ernővel beszélget Szirák Péter. *Alföld*, 46 (1995), 7. szám, 44. old.

4 ■ *Ki kicsoda 2009* cd. Főszerk. Hermann Péter. MTI, Bp.

5 ■ Bevezető: *i. m.* 92–127, 128–139, ill. 152–165. old.

6 ■ Kulcsár Szabó Ernő: *Történetiség-Megértés-Irodalom*. Universitas, Bp., 1995. 33. old. – Jegyzetben említett idevágó tanulmányai: *Az irodalmi modernség integratív történeti értelmezhetősége* (1993), *A kettévált modernség nyomában* (1992), *Törvény és szabály között* (1993), s maga a szóban forgó mű: *A magyar irodalom története 1945–1991*.

7 ■ Kulcsár Szabó: *i. m.* 43.

8 ■ Szili József: Irodalomképzetek és irodalomfogalmak: „irodalom” szavunk és a modern magyar irodalmiság XVIII. századi kezdete. *ItK*, 1986. 4. szám, 345–360. old.; A nemzeti irodalomtörténet-írás elmélete. *Literatura*, 1990. 2. szám, 129–140. old.; *Az irodalomfogalmak rendszere*. Akadémiai, Bp., 1993.; A nemzetelvi magyar irodalomtörténet-elmélet apóriái. In: *Irodalomtudat-hasadás: Az irodalom interkulturális elmélete*. Balassi, Bp., 2005. 170–192. old.; A magyar irodalomtörténet önelvű rendszerezése. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom történetei 1920-tól napjainkig*. Gondolat, Bp., 2007. 37–51. old.

9 ■ Heinz Schlaffer: *Die kurze Geschichte der deutschen Literatur*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2003.

10 ■ Képzavar a horizont, a korszakküszöb, az arcrongálás stb. analógiájára.

Hídőállásait aligha veszélyeztetheti a kritika, maga a szerző megszokta a kiélezett helyzeteket.

Bezeczky nem tréfál. Ugyanazt műveli, mint *Az irodalomtörténet mint mesemondás*, *Miről szól a történet?* vagy *Szegedy-Maszák Mihály Kemény Zsigmond című monográfiájának irodalomfelfogásáról* című korábbi írásaiban.⁵ Az akadémiai irodalomtörténet Szabolcsi Miklós által szerkesztett 5. kötetéből Czine Mihály Móríc-vezetést helyezte górcső alá, bírálta a Klaniczay Tibor szerkesztésében, a Kossuth Kiadónál 1982-ben megjelent, Nemeskürty István, Orosz László, Németh G. Béla, Tamás Attila és Görömbei András által írt magyar irodalomtörténetet, elismerően méltatta Szegedy-Maszák Mihály irodalomtörténeti erényeit. Állításai tényszerűek, s ha tendenciózusak, akkor sem megalapozatlanok. Nagyjából-egészében az elvek ugyanazok, és az *irodalomközpontúság* követelményében foglalhatók össze. Nem csoda, ha írvágyát felkeltette Kulcsár Szabó Ernő újszerű, az eladdig tárgyalt szerzők-szerkesztők részéről (Szegedy-Maszák Mihályt kivéve) nem tapasztalt eréllyel irodalomközpontú, senki által ennyire kritikus szemmel nem vizsgált munkája.

Mért ily későn? A vizsgált mű elég pontosan körülírható elméleti vetületű kritikai irányt képvisel, amely a megjelenésekor nem volt feltűnő. Ma már ez a tendencia Kulcsár Szabó Ernő munkásságának ismeretében pontosan betájolható. Bezeczky elemző módszeréhez hozzátartozik, hogy egy-egy fogalom meghatározása, egy-egy nehezen megragadható állítás tisztázása végett végigzongorázza Kulcsár Szabó Ernő egész eddigi életművét. Nemcsak kompakt, egykötetű nézethalmazt és bizonyos rendszerező alapvonásokat tud így felmutatni, de azt is, hogy e koncepció eléggé következetesen épülget-alakulgat a markáns kezdetek óta. A vizsgált mű számottevő alkotás. Ha nem volna, ki kéne találni: annyira tanulságos ez a találkozás közte és a veséki ható elemzés között.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET ÚJ ELMÉLETE

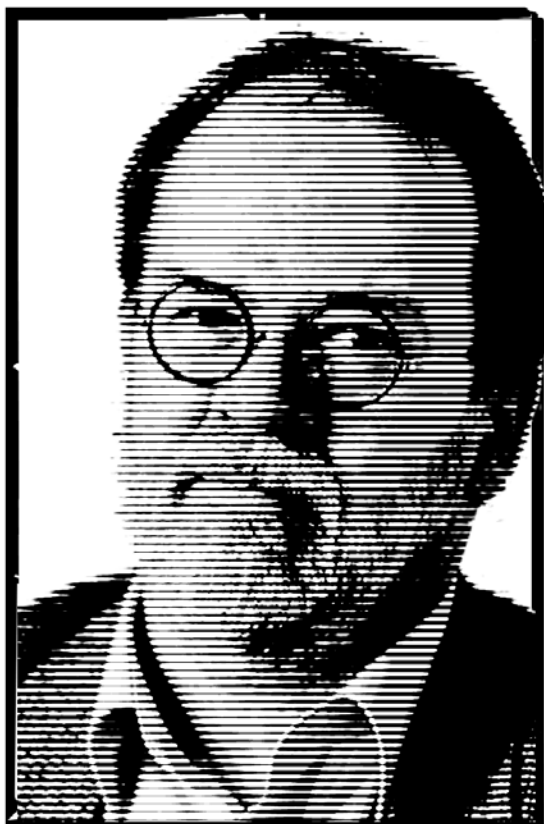
Bezeczky könyve pamflet a javából, holott csak korrekt, alapos, részletes könyvbírálat. Tárgymutatót,

megyebet leszámítva kb. 270 000 „n” áll itt szemben kb. 450 000 „n”-nel. Bírálat százhuszonhat oldalon egy száznyolcvan oldalas könyvről? Könyvbírálat? Az is, de még inkább egy átfogó, rendszeresnek és következetesnek szánt, mód- és szerfelett sikeres irodalom- és irodalomtörténet-felfogás bírálat. A felfogás jelentőségéről Kulcsár Szabó Ernő 1995-ben így nyilatkozott: „A magam részéről elsősorban az esztétikai tapasztalat horizontváltásaira irányuló vizsgálatok

hiánya miatt, és e hiány folytonosságának mind fenyegetőbb tudatában tettem kísérletet egy olyan irodalomtörténeti értelmező rendszer kialakítására, amely az esztétikai tapasztalat horizontváltásainak nézetéből értelmezhetné az irodalom történetét.”⁶

Nem követhető itt moccanatról moccanatra, hogyan alakult ki ez a mind fenyegetőbb hiánytudat. A nemzetközi hatás kinyomozható, de ezt bízzuk egy germanistára. A hazairól mintha ő maga adna számot, hiszen Horváth János *Magyar irodalomismeretének* (1922) kritikátlanul átvett fogalmi eszközeire és teleológiájára támaszkodva jutott el az imént idézett feladatvállalásig. Holott ami szerinte Horváth Jánosnál „az irodalmi alapviszony körültekintő sokoldalúsággal kidolgozott koncepciója”,⁷ az valójában elméletileg, logikailag hibás, tendenciózusan nacionalista konst-

rukció.⁸ Annak érdekében, hogy a „magyar irodalom” folytonosságát az államalapítás korától eredeztesse, Horváth létrehozta „a magyar irodalom történeti fogalmát”. Ez a fogalom azonban – koronként módosuló ismervekkel és terjedelemmel – csak az írásos műveltség folytonosságát tanúsítja, és olyan fokú irodalomtörténeti folytonosságot feltételez, aminővel sem a német, sem az angol irodalom nem dicsekedhet. A német irodalom korszakos szakadásokkal megspékelt történetéről legutóbb Heinz Schlaffer könyve⁹ tanúskodott. Az angol (vagyis: óangol-középagol-modern angol) nyelven írt költészet, művészi irodalom történetében pedig szemöldökfáig érő nyelvi korszakküszöbök *tátonganak*.¹⁰ A magyar irodalomtörténet folyamatosságában Toldy még érzekelte a hiányokat, egy egész nemzetietlen korszakot észlelt Bessenyeiék kezdeményezése előtt. Zrínyi alig-alig

került szóba, amíg Kazinczy pártfogásába nem vette. De a magyar irodalom nemzeti öntetszés szerint változó-fejlődő millenáris fogalma minden tényleges szakadékot áthidal.

Kulcsár Szabó Ernő névértékükön teszi a magáévá Horváth János kijelentéseit, és szembeállítja a *Nyugat* irodalmi forradalmát képviselő irodalomtörténet-kísérletekkel. Például Szerb Antaléval. Szerinte Szerb Antal irodalomtörténeti munkái „azt mutatják, hogy a magyar szellemtörténet lényegében nem sokat tudott kezdeni a Horváth János által új formában visszanyert történetiséggel. A szellemtörténeteszek ugyanis szembehelyezkedtek az irodalom esztétikai autonómiájának gondolatával s az irodalom lényegét a (kor) szellem filozófiai vagy lélektani önkifejezésével hozták összefüggésbe. Idegenkedtek ugyan az irodalomalkotó szellem bármely transzcendáló meghatározásától, de annyiban ők is szubsztancializálták az irodalmi jelenséget, amennyiben a kultúra emberi produktumokban tárgyiasuló »beszédékként« értették a jelentésképződést. Ennek a »beszédnek« át megnyilatkozó egyéniségnek azonban döntően nem poetológiai horizontban keresték az ismérveit.¹¹

Mivel Thienemann Tivadar az *Irodalomtörténeti alapprogram*ban elismerte a recepció elsőbbségét, Kulcsár Szabó Ernő szerint jó példa lett volna, ha írt volna irodalomtörténetet. De nem írt. „Annak a Szerb Antalnak viszont, aki írt, sem a gondolkodástörténeti, de különösen a poetológiai felkészültsége nem volt olyan elmélyült, hogy nála alakulhattak volna ki egy új, műközpontú irodalomtörténet-írás mintái. Ehhez ugyanis a szellemtörténeti módszernek több érzékenységet kellett volna tanúsítania a fenomenológiai alapozású close reading, az explication de texte vagy a Kunst der Interpretation szövegközelség-igénye iránt.”¹²

Ezekre az utólagosan felötlő és jórészt anakronisztikus igényekre is válaszolva korábban már megpróbáltam komolyan érvelni az ellen, hogy Kulcsár Szabó Ernő és mások Szerb Antal irodalomtörténeti munkáját a „szakmaiságra” hivatkozva lebecsüljék.¹³ Akkoriban még a *close reading* szülőföldjén sem jelentek meg „egy új, műközpontú irodalomtörténet-írás mintái”. Az *explication de texte* nem is tartogatott ilyen meglepetést.

Mikor a „poetológiai poézisztörténet” koncepciója már készen állt, Kulcsár Szabó Ernő egy sarkalatos ponton átigazította: a fenomenológiai alapozástól eloldalazva kellett megkülönböztetnie ama általa „tisztán irodalmi» szempontok szerint” kiépültnek vélt koncepciótól: „Az irodalomtörténetet – Horváth Jánossal ellentétben – inkább egy átfogó, antropológiai érdekű történetiség részének tekintem, mivel »tisztán irodalmi« szempontok szerint nem ragadható meg a történelem irodalmi valóságának alakulása. A produkció és recepció kölcsönösségében ugyanis mindig az individuumszférák és a nyelvhez való viszony – antropológiai horizontban megmutatózó – változásai képezik azokat a »korszakküszöbököt«, amelyek nyomán az

esztétikai tapasztalat elidegenedik korábbi önmagától. Éspedig úgy, hogy a folytonosság ilyen megszakításain keresztül teszi láthatóvá önmaga történetiségét.”¹⁴

Az irodalomtörténeti korszakolás elvi alapja tehát megvan: „az individuumszférák és a nyelvhez való viszony – antropológiai horizontban megmutatózó – változásai”. Nem vetődik fel, vajon ez a mérce alkalmazható-e visszafelé, a „kezdetekig”. És értelmezhető-e Kulcsár Szabó Ernő posztmodern irodalomkonceptiója visszamenőleg, a „teljes” magyar irodalomtörténetre, amikor a szubjektum és a nyelv kritériumával csak azt a fordulatot ragadja meg, amely valahol a XIX. és a XXI. század között ment végbe? Közélebről (centrálisan, perifériánktól nyugatra) úgy Nietzsche és Heidegger befogadása között. S mi van, ha Heideggertől visszszámolunk? A legközelebbi korszakküszöb Parmenidész? Vagy ő sem?¹⁵

A POSZTMODERN HATÁSTÖRTÉNETI VISSZAHATÓSÁGA A PERIFÉRIÁN

Bevezető történetmondása *in medias res* kezdődik. A hang elbeszélő, személyes. Azonnal – *captatio benevolentiae* – jelzi, hogy figyelmes lesz az olvasó iránt, gálánsan egyezkedik vele: „Mindössze annyit vetek előre: bár a magam tapasztalatából tudom, hogy az olvasó időnként késztetést érezhet az idézetek átugrására, ezúttal mégis jelentős mennyiségű idézetet kellett használnom. A sok idegen szöveg nehezítheti és lassíthatja talán a folyamatos olvasást, cserébe viszont azt ígérhetem, hogy a bonyolult összefüggések közötti eligazodás érdekében kis lépésekkel fogok haladni – amennyire csak lehet.” (9. old.) Cserét ígér, és jelzi, hogy érdemes elfogadni: „Amikor tehát távolságot tartok a tárgyalt felfogástól, akkor ezt nem feltétlenül a szavak megválogatásával, hanem sokkal inkább az érvekkel és a gondolatmenettel érzékeltetem.” (Uo.)

Figyeljük tehát az érveket és a gondolatmenetet! Módszere narratológiai. Elbeszélő történetnek tekinti az irodalomtörténetet, s felteszi a kérdést: vajon hol játszódik? A könyvből vett idézetek szerint a helyszínt a múlt század ötvenes éveitől a diktatúra következtében bezártság, a világirodalmi tájékozódás hiánya, elmaradottság, vidékiesség jellemezte. A magyar iro-

11 ■ Kulcsár Szabó: *i. m.* 47. old.

12 ■ Uo. 51. old.

13 ■ Lásd különösen az Egy magyar irodalomtörténet: Szerb Antalé c. alfejezetet *Irodalomtudat-hasadás* c. könyvemben (Balassi, Bp., 2005. 195–202. old.).

14 ■ Kulcsár Szabó: *i. m.* 33. old.

15 ■ Gadamer mint túlzottan szerény álláspontot utasította el Heidegger feltevését, hogy Parmenidész már előlegezte a heideggeri új metafizikát (vagyis a *nem* metafizikát). Vö. Hans-Georg Gadamer: *A filozófia kezdete: két tanulmány. A jó ideája*. Osiris, Bp., 2000. 194–195. old.

16 ■ Kulcsár Szabó: *A magyar irodalom története 1945–1991*, 90. old.

17 ■ *Irodalmi problémák*, 1915, 1917.

18 ■ *A magyar irodalom története I–III*, 1891–1893.

19 ■ Kulcsár Szabó: *A magyar irodalom története 1945–1991*. 23. old.

dalom korábban „szerves fejlődésének” számított. Ugyanakkor megvoltak benne a világirodalmi központhoz képest a lemaradás, az elkészttség jegyei. Olyannyira, hogy Kulcsár Szabó Ernő leszögezhetette: „miközben az európai epikában ekkorra már nemcsak a történetmondó kompetenciák váltak kérdésesek, hanem – az eluralkodó szövetségesség kitermelte dilemmák nyomán – az epikai jelentés közölhetősége is, a magyar prózának még az önnön hagyományából fakadó egyoldalúságokat kellett leküzdenie.”¹⁶

A világirodalom eszerint mindig korszerű mércét nyújt a nemzeti irodalmak számára. Azaz a szerves önelvű fejlődés lemaradást jelent, továbblendítés csak az időszzerű világirodalmi központokkal felvett kapcsolattól várható. Bezeczky logikája ezúttal paradox következményre világít rá: „Érdekes mellékfejemény, hogy a világirodalmi igazodás modellje eleve tartalmazza a töredezettséget, a szakaszosságot vagy a ciklikus újrakezdést, vagyis az önelvű, szerves fejlődés elképzelése nem terjedhet ki a magyar irodalom történetének egészére, hanem csupán az egyes korszakaira. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy az önelvű fejlődés egészen pontosan akkor érvényesülhet zavartalanul, amikor a lemaradás kialakul. Maga a könyv nem hívja fel a figyelmet a koncepciónak erre a következményére.” (16. old.)

Megjegyzem: a „centrum–periféria” viszony a történeti fejlődésméletek ősi formulája. Egyik változata szerint a centrum földrajzilag vándorol. A modern regény fejlődésének súlypontja Angliából helyeződött át Franciaországba, majd orosz földre, utóbb Észak-, sőt Dél-Amerikába. A posztkolonializmus elméleteiben ez a motívum kritikusan állítható szembe az Európa- és/vagy Amerika-centrikussággal. Ilyen vonatkozásokra Bezeczky nem tér ki, a lehető legszűkebb utat és a legegyszerűbb útvonalat választja. Általában: ha az értelmezéshez vagy értékeléshez nincs rá szüksége, nem utal a távolabbi összefüggésekre. Így arra sem, hogy Kulcsár Szabó Ernő koncepciója megfelel Babits magyar irodalomtörténet-vázlatának,¹⁷ vagy némiképp, beleértve az akció-reakció váltakozását is, Bodnár Zsigmondénak¹⁸ is. Viszont, szemben velük, Kulcsár Szabó Ernő semmilyen pozitív vonást nem tulajdonít az önelvű, szerves fejlődés fázisának: pozitív értéke csak a „posztmodern” előlegezésének vagy tényleges megjelenésének lehet.

Bezeczky szerint a történet „hőse” is, elbeszélője is a *posztmodern*. „A középponti hős, bár a mese felépítésén, értékszerkezetén és az elbeszélőn keresztül mindvégig érezteti magát, a könyv utolsó negyedében jelenik meg a maga mivoltában. A könyv a kialakulástörténet terjedelmes késleltetésével indul – és folytatódik nagyjából százhatvan oldalon keresztül. A könyv első háromnegyede mindössze az utolsó rész hosszan és részletesen előadott előtörténete. Bár a fejezetbeosztás mást mutat, a könyv valójában két részből áll: az összetett előtörténetből és a posztmodern irodalom megjelenéséből. A korszerű irodalmi értékek központjaival kapcsolatot tartó elbeszélő és

főhős önmagukban képesek ellensúlyozni az első rész méreteit. A kialakulástörténet az interregnum egyszerű eseménytelen és zűrzavaros időszakát mondja el nagyjából addig az időpontig, mikor is a dolgok valamelyest letisztulnak – legalábbis annyira, hogy a vidékies környezetben, de a legjobb helyi hagyományokon és a kortárs világirodalmon nevelkedett ifjú herceg elfoglalhatja a trónt. Hamisítatlan neveléstudománytörténetet olvasunk, azzal a kiegészítéssel, hogy a trónkövetelő neveltetésével egyenrangúan fontos annak a helyzetnek a kialakulása és fejlődése, melynek eredményeképpen a herceg megkaphatja az őt megillető koronát.” (19–20. old.)

Hozzá kell tennem, ez a „posztmodern” olyasmi, aminek tartalmát és körét Kulcsár Szabó Ernő gondolkodásmódja határozza meg, kifejtése folyamatos, s e folyamatos gondolat-történet egyik szegmense az elemzett könyv szövege. A „posztmodern” elvileg az irodalom folytonos megújulásának, mi több, mindig legújabb, leginkább újuló mivoltának, sőt mivéleendőségének fogalma. E fogalom révén magát az élő, a hamvaiból untalan-minduntalan megelevenedő megújuló irodalmiságot lehet megnevezni az irodalomtörténet írójaként. Bezeczky idézi Kulcsár Szabó könyvéből ezt a mindenkor jelenre érvényes megállapítást: „sohasem az irodalomtörténészek írják újra egy-egy nemzeti irodalom történetét, hanem mindig az az élő irodalmiság, amely folyvást változó viszonyt létesít az őt magát is feltételező hagyománnyal.”¹⁹

Ez alapvető állítás. Bezeczky egymás után hét ilyen értelmű idézetet sorakoztat föl Kulcsár Szabó különböző írásaiból, és megállapítja: ha az irodalomtörténet szerzője a jelen (a posztmodern) irodalma, akkor az irodalom története nem más, mint „a posztmodern önéletrajza”: „A kariertörténet cselekménysémája és értékszerkezete legkevésbé sem idegen a könyv meséjétől. Az efféle előfeltevésekből és előzetes megféleltetésekből érthető módon adódnak azok az elfogultságok és vakfoltok, melyeket a könyvben érzékeltetni lehet.” (22. old.)

A jelen irodalmának azonban, úgy látja, nem lehet „szó szerinti értelemben vehető irodalomtörténete”: „Már az is értelmezés, sőt értelmezések sorozatának az eredménye, mit lehet a »jelenkor irodalmiságának« tekinteni. A jelen eltérő értelmezéseiből származó mértékben különböző irodalomtörténeti látomások adódhatnak. Fordítva is igaz: a különböző irodalomtörténeti elképzelések mást és mást fognak méltánylandónak tartani a jelen irodalmában.” (Uo.)

Ihletett a „látomások” szó. Kulcsár Szabó koncepciója megközelíthetetlen az irodalomtörténet gyakorlati tevékenysége számára. Ugyanis azon a hiten alapul, hogy egy vagyok az élő irodalmiság sistergő folyamával, történései bennem és általam (is) történnek. Sőt az adekvát átélés vagy látomás hevéből az iménti zárójel „is” is elolvad. „Én látok; ti is látsatok!” Hogy ennek a „credó”-nak a „quia”-ja nem „absurdum”, azt kikezdetetlen retorikai hitele bizonyítja. Igazi műveltsége nem a mögötte meghúzódó

kiterjedt olvasottság, olvasmányműveltség – a szerző „litteraturája”, ahogyan régen mondták –, hanem zseniális, a paralogizmusok érvényét kétségbe vonó logikus elmék számára megközelíthetetlen, inspiratív előadásmódja.

Talán a hazai irodalomtörténet-írás története jobban magán viseli azokat a vonásokat, amelyeket Kulcsár Szabó Ernő az irodalom történetére nézve döntőnek. Így a korábbi és a szubjektumban tovább őrzött elzárttság miatt, illetve nélküle is az „önelvű fejlődés” nyomai nagyon is kidomborodnak a Kulcsár Szabó irodalomtörténetének alkatán. Megjelenésekor nem is volt meglepő vagy idegenül új a Bevezető által szóvá tett „egyszálúsága”, fekete-fehér értékrendje, posztmodern üdvtörténetisége. Megszokott volt az elméleti állítások és az ízlésítéletek keveredése, bizonyos szerzők sorok közt olvasandó dicsérete vagy leszólása, a Bevezető által „tapintatnak” nevezett óvatosság, a tiszteletkörök nem euklidészi geometriája és az üldözöttség retorikája. Egykorú impresszionista olvasatunk benne az újszerűt kereste, és meg is találta. Az akkori jelenkor irodalmával foglalkozó kritikus-irodalomtörténetész még mindig maga köré sejtette-sejtethette a tilalmasság auráját, amikor már semmiféle tilalomban nem ütközött. Pedig a korábbi, végsőkéig kitartott szocreál protokoll nyomai eltűntek, semmivé váltak. Még a velük társult „túrt-támogatott” kapcsolatainak kettőssége sem kísértett. Az óvatosság azonban, úgy látszik, beleette magát az idegekbe, és akkor is működött, ha egy fiatalembernek aktuálisan már semmi félnivalója nem lehetett.

Csak most, Kulcsár Szabó Ernő régibb tanulmányait újraolvastva tűnt föl, mennyire megdicsérte korábban Király István Ady-könyvének elemzéseit.²⁰ Azt nem érezte, mennyire felesleges Király Istvánt összevissza dicsérni, megtenni első marxista strukturalistának, és hasonlók. „Király István verselemzése felbecsülhetetlen értéket adnak tovább az eljövendő Ady-kutatásnak. [...] Király Istvánnak alighanem történeti érdeme lesz e strukturalista poétikai megfigyelés alkotó meghonosítása a marxista esztétikai szemléletben.”²¹

Ebben a megközelítésben Király mint hermeneuta is *messzemenően* tudatosnak mutatkozott.²² Király István módszertani vívmányai olyannyira fontosnak látszottak a fiatal kutató számára, hogy egy 1982-es cikkében Szegedy-Maszák Mihály Vörösmarty *Előszó* című költeményének elemzéséhez is – Németh G. Bélával egy sorban – Király lett a mérce.²³ Nem vonom kétségbe, hogy akkoriban az ilyen és hasonló állítások szilárd meggyőződésből fakadtak. Talán ironiát rejtett beléjük, de hol, mennyit? Igaz, *sapientia pauca*.

Mindazonáltal a modernitás-posztmodernitás igyekvését láthattuk ezekben a kettős kódolású írásokban is. Egyetértettünk azzal, hogy a lírában József Attilával egy sorban Szabó Lőrincet is vezető hely illeti meg. Márai Sándort is megpróbálta elhelyezni egy olyan együttesben, amellyel gyakorlati kölcsönösségbe jó

ideje nem kerülhetett. A nyugati magyar költészetet, noha az avantgárd és a posztmodern kiemelése, a periféria-centrum viszony szemléltetése formálisan is megkívánta volna, nem igyekezett egyértelműen előnyös helyzetben láttatni – egyedül Határ Győző kapott portrényi helyet. A *Magyar Műhely* és az *Új Szimposion* köréről szót ejtett, de egy olyan protokoll határain belül, amilyenek akkoriban már igen korlátozott volt a hatóköre. Jóval nagyobb hangsúlyt érdemelt volna egy olyan eszme-futtatásban, amelynek fő célja a hazai és a világirodalmi fejlődés kapcsolatának és a centrum vonzásának naprakész bemutatása. Ízlésnek nagyjából megfelelt, ahogyan az irodalom „nemzeti jellegének” megőrzését felfogta: „Anélkül, hogy a nem nemzetjellemtani konstansként, hanem poétikai folytonosságként értett nemzeti irodalmi paradigma mibenlétének Horváth János-i hagyományáig hátrálnánk vissza, bizonyos, hogy a 20. századi magyar irodalomban is megfigyelhető a formák és nyelvek olyan történeti interakciója, amelynek jellege, karaktere eltér a nagy nyugat-európai irodalmakétól. Ez pedig a hetvenes évek végén megindult változásokkal szemközt azt is jelenti, hogy ami itt megszűni, vagy elhalványulni látszik, semmiképpen nem az irodalom – poétikai folytonosságában gyökerező – nemzeti paradigmája. Sokkal inkább arról van szó, hogy a formák és nyelvek új összjátéka azon feltételektől befolyásolva alakítja újra irodalmunk nemzeti paradigmáját, amelyeket örökölt, s amelyekből tetemes részben keletkezett is. A hetvenes évek vége felé kibontakozó új irodalmi diszkurzusrendet tehát tévedés volna a hagyomány nemzeti komponenseinek eltüntetőjeként felfognunk: annál is inkább, mert a nyelvi magatartás formáinak megújulása kifejezetten olyan huszadik századi szerzők (Babits, Kosztolányi, Márai, Szabó Lőrinc, József Attila és mások) poétikai-nyelvszemléleti örökségéből táplálkozik, akik számára éppenséggel nem volt közömbös az irodalom nemzeti nyelvű feltételezettségének ténye.”²⁴

Persze az „és mások” mint kitöltetlenül hagyott hely egy ilyen kérdés taglalásakor egyáltalán nem volt közömbös. Mindenesetre a „nemzeti költő” mint hiányérzet nem a nyugatos hagyomány szerves folytatásának a kérdése volt, sokkal inkább azé a Horváth János által is szorgalmazott nemzeti jelleg-hité, amelyet ő annak idején legmarkánsabban Reviczky és Komjáthy eretnekeként való „leírásával” határolt el

20 ■ Kulcsár Szabó Ernő: Király István: Intés az őrzőkhöz I-II. (1983). In: *Uó: Műalkotás – Szöveg – Hatás*. Magvető, Bp., 1987. 536. old.

21 ■ *Uo.* 535, 532, 533. old.

22 ■ *Uo.* 523. old.

23 ■ Kulcsár Szabó: Szegedy-Maszák Mihály: Világkép és stílus. *Uo.* 568. old.

24 ■ Kulcsár Szabó: *A magyar irodalom története 1945–1991*. 147. old.

25 ■ Kulcsár Szabó: Irodalomértés és magyar epikai hagyomány. In: *Műalkotás – Szöveg – Hatás*. 32. old.

26 ■ Terry Eagleton: *A fenomenológiától a pszichoanalízisig*. Ford. Szili József. Helikon, Bp., 2000. 197–198. old.

27 ■ *Uo.* 198–199. old.

a „poétikai folytonosságként értett nemzeti irodalmi paradigma” XX. századi szükségleteitől.

Ami a kor és a távlatok poétikai kérdéseit illeti, a konkrét komparatizmusnak nem annyira a hiányát, mint inkább szűkösségét és múltba fordulását érzékelhettük. Mindenesetre furcsa volt, hogy a komparatív megmértetés létező vagy lehetséges közegének semmiféle hatása nem érződött Kulcsár Szabó munkájában. Ha szó esett világirodalmi hatásról-befogadról, pontosan így esett róla szó, ezzel a „konkrét” értelemmel: *világirodalmi*. Az abszolút idea, a *posztmodern* ugyanebben az alaktalan egyetemességben szerepelt nála. Esetenként összefolyt a modernnel, de ezt a szerző talán nem is vette észre. Bezeczky Gábor jelzi: nem világos, hogyan s mennyire keverednek sarkított elképzelési más, az ilyesmitől ildomos távolságot tartó mérsékeltbebekkel. Különösen a *Nietzsche, modernség* című fejezet tanulságos ebben a tekintetben. Szerintem ugyanúgy lehetne a fejezet címe *Nietzsche, posztmodernség*, mert ami a szubjektum és a nyelv kérdését illeti, Kulcsár Szabó Ernő ismétlődő utalásai szerint a posztmodern is ott és akkor kezdődik, ahol az „igazi”, „nem térségi” modernség. Fő példái: *A tragédia születése*, a *Chandos-levél*, a *Kalckreuth-rekviem*. Feltűnő, mennyire nem érdekl az irodalomtörténetében megírt, évtizedeken át célérzékenyen várt, sőt céltudatosan elvárt posztmodern a maga kora szerinti valóságos inkarnációja színében. Igaz, a két alapvető, egymást kiegészítő vizsgálati szempont, az individuum és a nyelv, sokszor feltűnik, s egyre-másra tekintélyteremtő megfogalmazást nyer. Ezek a mozzanatok azonban mindig retrospektív keretet alkotnak. Bezeczky erre is figyelmeztet: „Amikor ilyesmiről esik szó, Kulcsár Szabó Ernő legtöbbször a 19. század végéhez, a 20. század elejéhez kanyarodik vissza.” (69. old.) Példaképpen Kulcsár Szabó Ernő *Műalkotás – Szöveg – Hatás* c. tanulmánykötetéből az *Irodalomértés és magyar epikai hagyomány* sorait idézi: „Az új emberi szituáltság a 20. században azt is jelentette, hogy ezt az egzisztenciát a korábbiakhoz képest új feltételek mellett és új keretek között kellett elgondolni. Nietzsche, Bergson és Freud után aligha lehetett már a 19. század emberképének kereteit változatlan formában fenntartani. A gondolkodás történetének e modern fordulatát mégis az az egyetemes világképválság vezette be, melyet Nietzsche profétája, Zarathustra foglalt híressé lett, mert korszaknyitó tételbe: »Isten halott.« A gondviseléselvű világmagyarázatok válsága nemcsak azt jelentette, hogy az emberi élet transzcendens viszonyíthatósága helyén a lét és a semmi oppozícióját is el lehetett képzelni. A lét abszolút végességének tudata olyan dimenziókat tárt fel a gondolkodás előtt, amelyeket a lét hagyományos megkettőzése szükség-szerűen rejtve hagyott.”²⁵

Bezeczky rámutat arra a tényre, hogy „a gondviseléselvű világmagyarázatok” több évszázados folyamat részei, és Nietzsche neve ebben legfeljebb egy állomást jelölhet. Ha Kulcsár Szabó Ernő ragaszkodik e tétéleihez, akkor el kell fogadnia azt is, hogy „a modern-

ség története nem más, mint Nietzsche egyes gondolatainak befogadástörténete.” (71. old.) S ez az egyszálú befogadástörténet a posztmodernben kulminál.

Azok az elvmozaikok, amelyekkel Kulcsár Szabó Ernő operál, nagyjából megfelelnek annak az összefoglalásnak, amely Terry Eagleton irodalomelméleti kézikönyvének *Utószavában* így kezdődik: „Eleddig úgy használtuk a »posztmodernizmus« kifejezést, hogy nem szenteltünk figyelmet a magyarázatának”, és így zárul: „Mindebben a posztmodernitás nem más, mint elnyúlt lábjegyzet Friedrich Nietzsche filozófiájához, aki már a 19. századi Európában a fentiekből szinte mindent előre kitalált.”²⁶ S aki az előző részt is elolvassa, azt láthatja, hogy az elmélet újabb kori (az 1970-es évektől számított) hagyománytörténete nem két terminusba – modernizmus, posztmodernizmus – préselt sűrítőmenny fázisaiban adagolódik. Eagleton viszont külön kezeli a teoretizáló-ideologizáló szintet, a „posztmodernitást” és azt a valamit, ami „tulajdonképpen”: „A tulajdonképpen posztmodernizmus az ennek a világnézetnek megfelelő kulturális forma. A tipikus posztmodern műalkotás önkényes, eklektikus, hibrid jellegű, decentralizált, cseppfolyós, diszkontinuus, *pastiche*-szerű. A posztmodernitás tétéleihez híven elutasítja a metafizikus mélységet egyfajta mesterséges felszínesség, játékoság és hatástalanság kedvéért, ahol gyönyörök, felületek és átmeneti intenzitások uralkodnak. Minden bizonyos igazság és határozottság gyanús; formája ironikus, ismeretelmélete relativista és szkeptikus. [...] saját »intertextuális« jellegére hívja fel a figyelmet, arra, hogy parodisztikusan újrafeldolgoz más műveket [...] Annak, amit parodizál, része a múlt történelme – egy olyan történelem, amelyet már nem szabad lineáris terminusokban felfogni, olyan okszerű láncolatként, amely a jelent eredményezi, hanem csak olyasmiként, amely örök jelenben létezik [...] a posztmodern kultúra a merev határok és kategóriák iránti megvetését a »magas« és »populáris« művészetek közötti hagyományos megkülönböztetésre irányítja, s úgy dekonstruálja elválasztó határvonalukat, hogy tudatosan populista vagy köznapi jellegű műterméket állít elő, illetve olyanokat, amelyek a fogyasztói élvezetet szolgálják [...] Nincs semmi, ami jobb vagy rosszabb: minden csak különböző.”²⁷

Megfigyelhető, hogy Kulcsár Szabó Ernő nagyjából a *posztmodernitás* tétéleit vallja, de ettől a gyakorlati posztmodernizmustól valahogy ódzkodik. Tanait csak a magas művészet kategóriáiban vallja, hirdeti. De létezik a másik is. Az egyszerre igenlést és tagadást Bezeczky is kimutatja, de mivel Kulcsár Szabó Ernő semmilyen terminológiai szinten nem tudja megkülönböztetni az ideológiát a megvalósulástól, marad az a benyomásunk, hogy a posztmodernista gondolkodónak nem feltétlenül tetszik a megvalósult posztmodernizmus. Ha az „Arno Schmidt híres »dobozregényeiből« ismert tetszőleges sorrendiség” s hazai hatása a folyamat szempontjából érdekes vagy fontos, a hazai teljesítmény elismerése, úgy látszik, attól is függ, ki által vagy hogyan csinálódik.

„A nyelv általi megelőzőttségnek ez az abszolút tapasztalata olyan egyöntetűen lép előtérbe a nyolcvanas évek magyar prózáírásában, hogy még az inkább »plot-maker« típusú írókat is a varázskörébe vonta. Temesi Ferenc 1986–87-ben például olyan – posztmodernnek aposztrofált – regényt adott közre, amely már egy kifejezetten *formális* nyelvi univerzum, a szótár rendjével helyettesíti a történet szerű epikai folytonosságot (*A por I–II.*).²⁸

Kár, hogy ez a teljesítmény értelmezés nélkül marad. Persze az „aposztrofált” szó kommentárértékű. Talán mert mégiscsak *utánzat*. De hogyan lehet a periféria centrumszerű, ha nem utánoz? Kulcsár Szabó Ernő magatartása végül is tisztázatlan, lebegő, csak a szövegtérben létezhető, *mimetikusan* posztmodern viszony. Az egymást ellentételező pontokból, foltokból, esetenként vak- és sárgafoltokból összeáll valami *impresszió*, ezt élvezzük. Esszéizmus ez a javából, noha nem az esszé megszokott irodalmias formáiban. *A másság mint jelenlét. Posztmodern kortudat és irodalmiság* című Kulcsár Szabó-írásból idézve írja Bezeckzy Gábor: „Elvileg elképzelhető ugyan, hogy itt is valami olyan játéknak vagyunk tanúi, mint amelyet az értékelések esetében láttunk, vagyis lehetséges, hogy többszörösen kódolt szöveget olvasunk, mely megszólaltatja ugyan a posztmodern felfogást, de nem kötelezi el magát mellette, mint ahogyan más tanulmányok a klasszikus modern felfogást – igaz, sokszor kritikával egybekötve – ismertetik, de az efféle játék ebben az esetben valószínűtlennek látszik. A távolságtartás érzékelhető gesztusokat vagy valamiféle ellenkonceptiót igényelne.” (76. old.)

A Dialógus, vita, cselekvő alany című fejezetben számos egymásnak ellentmondó idézet után Bezeckzy sejteti, hogy a sokértelmű kódolás esetével van dolgunk. Az meg – szerintem – a *poetizáló poétika* esete. „Mivel a nyelv alkotótárs is, uralhatatlan is, elképzelhető, hogy Kulcsár Szabó Ernő szövegeinek egyes részletei – szerzőjük szándékától és saját szövegeire vonatkozó értelmezéseitől teljesen függetlenül – csapdát állítanak az olvasónak. Lehetséges, hogy olyasmit sugallnak, amit a szerző egyébként nem állít, sőt kifejezetten tagad.” (112. old.)

Nem világos például az ilyesmi: az „énsokszorozó látásmód” megteremtése közben vagy után hogyan lehetséges, hogy Kemenes Géfin László *Fehérlófia* című kötete, amely Kulcsár Szabó Ernő szerint „sok tekintetben Ezra Pound *Cantóira* emlékeztető versvilágot alkot”, végül is „a szólamok és a motívumok, valamint a jelhasználat attraktív sokrétűségét a lírai szubjektum olyan beszédpozíciójával ellensúlyozza, amely – csak a rekonstruálhatóság szintjén bár, de – határozottan kötődik az én egységébe vetett hit értéktávlatahoz”.²⁹ Az állítás jelentése talán felismerhető volna, ha ismerhetnénk a „rekonstruálhatóság szintje”, a „látásmód” és „a hit értéktávlata” kifejezések jelentését, s a célzatot, hogy helyesíthető-e, ha a költő a *Cantosra* emlékeztetést ilyes hitbéli értéktávval képes megzavarni.

A POSZTMODERN A POSZTMODERN A POSZTMODERN A POSZTMODERN...

Úgy látom, a Bezeckzy-féle posztmodern-analízis nem söpörhető le. Az a „jóindulat” és „udvariasság”, amit Kampis György a Sokal–Bricmont-könyv kapcsán emleget,³⁰ úgy látom, Bezeckzy részéről megvan. Persze a tény az tény, és a bizonyított hibák és összefüggéseik felfedése ennél jobb indulatú olvasatban és udvariasabb előadásban talán nem is lehetséges. Hogy helyenként ironizál? Kulcsár Szabó Ernő vitastilusa ennél vaskosabb.³¹

Bezeckzy munkája azért is különösen értékes, mert nem csak tagadás: aki figyelmesen olvassa, felfedezheti, hogy meglehetősen teljes, egységes, nyílt irodalomelmélettel és irodalomtörténet-elmélettel állítja szembe a vizsgált irodalomhitet. Maxis kiolvashatnám főbb vonásait, vagy legalább azokat, amelyek rokonok vagy azonosak az enyémmel, de nem teszem. Ennek megismerése vagy a mód eltanulása éppen azon múlik, milyen figyelemmel követi az olvasó a könyv gondolatmenetét, ismeri fel érveinek alapját és irányait.

Kulcsár Szabó könyve végül is nem rossz. Azt, hogy szerkezete, megállapításai, értékelései, értelmezései, megengedései – Bezeckzy szavával: „tapintata” – hátterében logikus, koherens szerkezet működik, éppen ez az elemzés mutatta ki: különösképp a legironikusabbnak tetsző fejezete, *A felnégyelés*. Ez a Kulcsár Szabó Ernő könyvében alkalmazott eljárások centruma, rendező, automatikus rendezésre képes kisagya. *Az Elmélet*. Valamennyi műve univerzumának ez a veleje, afféle helyi, kistérségi Heisenberg-féle világ-egyenlet.

Nem akármilyen tehát ez a könyv már csak azért sem, mert rejtett rendje, a választást, döntést, tisztánlátást akadályozó bonyodalmak cirkalmi, a hatást, befogadást szabályozó retorikája s maga a hatásbefogadás egy keményen dolgozó filosz számára érdemesnek mutatkozott ekkora koncentrált erőfeszítésére. □

28 ■ Kulcsár Szabó: *A magyar irodalom története 1945–1991*. 153. old.

29 ■ *Uo.* 131. old.

30 ■ Kampis György: Az igazság pillanata helyett. *BUKSZ*, (13) 2001. nyár, 129–136. old.

31 ■ Azt azonban helytelenítem, hogy nem közli a könyv elején felsorakoztatott idézetek fordítását. Nemcsak anglisták olvassák a könyvet.